

УДК 37.378.4

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi45.72>

Жорова І. Я.,
orcid.org/0000-0003-4304-4962

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МОРСЬКОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлено основні етапи становлення та розвитку морської освіти України в другій половині ХХ століття – на початку ХХІ століття. Ґрунтовний аналіз публікацій та досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, нормативних документів, наказів та постанов СРСР показав, що становлення та розвиток морської освіти в окреслений період поділяється на три етапи. Охарактеризовано перший етап (40-ві роки – 60-ті роки ХХ століття), який пов'язаний із відновленням роботи морських навчальних закладів, перебудови морського флоту. З'ясовано, що другий етап (кінець 60-тих – 1990 р.) пов'язаний із вдосконаленням та реорганізацією професійно-технічних навчальних закладів. Аналіз архівних документів показав, що головними завданнями морського навчального закладу є підготовка кваліфікованих морських фахівців, які мають необхідні теоретичні знання і практичні навички за фахом, вихованих у дусі марксизму-ленінізму, радянського патріотизму, дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму. З'ясовано, що на третьому етапі (1991 р. – початок ХХІ ст.) чітко простежується ідентичність процесів, що відбуваються в системах морської освіти та вищої професійної освіти. Аналіз літератури показав, що відповідно до тенденцій розвитку морської освіти в країні з кінця 90-х років почалася перебудова навчально-виховного процесу, яка здійснювалась за такими напрямками: зміна навчальних планів з метою розширення загальнотеоретичної і методичної підготовки курсантів; удосконалення системи управління навчально-виховним процесом, для чого були розроблені критерії оцінки якості й ефективності роботи кафедр і факультетів; оптимізація графіків навчального процесу з метою скорочення аудиторних занять до 24-28 годин на тиждень; розробка положення про атестацію студентів у міжсесійний період; запровадження договірних умов підготовки фахівців; розробка кваліфікаційних характеристик другого покоління; активізація впровадження методів інформаційних технологій у навчальний процес.

Ключові слова: розвиток морської освіти, професійно-технічна освіта, постанови, курсанти, морські училища, морський флот..

Постановка проблеми. Нові стратегічні орієнтири в розвитку економіки, політики, соціокультурної сфери, підвищення відкритості суспільства, його швидка інформатизація і динамічність визначають зміну вимог суспільства до освіти, яка представляє одну зі складових новітніх тенденцій глобалізаційних процесів у світі. Сьогодні українська морська освіта, інтегруючись у світовий освітній простір, знаходиться на принципово новому етапі свого розвитку, обумовленому необхідністю істотного поліпшення якості підготовки висококваліфікованих і конкурентоспроможних фахівців, створення національної системи оцінки якості освіти, удосконалення навчально-виробничого і науково-методичного забезпечення освітнього процесу. У такому контексті перспективи розвитку сучасної морської освіти варто розглядати, беручи до уваги досвід її розвитку та становлення. Творче осмислення набутого історичного досвіду має гідно використовуватися в період пошуку шляхів реформування системи підготовки майбутніх морських фахівців.

Аналіз досліджень. Вітчизняними дослідниками проведена значна робота з вивчення історії морської освіти, створення морських навчальних закладів, аналізу

становлення та розвитку теорії, принципів підготовки кваліфікованих морських спеціалістів. У працях А. Ляшкевич досліджено становлення і розвиток військово-морської освіти кінця XIX ст. – XX століття. О Тимофеева розглядає становлення морської освіти з огляду на підготовку судноводіїв (XVIII – XIX ст.). О. Чорний висвітлює аспекти підготовки морських спеціалістів України (остання чверть XVIII – початок XX ст.), Я. Нагрибельний розглядає підготовку фахівців для торгівельного флоту на Херсонщині (друга половина XIX – початок XX ст.) Окремі праці присвячені розгляду історії морського флоту СРСР у середині XX століття – кінці XX століття 1945–1991 рр. (В. Кузін, В. Нікольський), розвитку морського транспорту на європейській Півночі Росії 1917–1991 рр. (Л. Красавцев), які безпосередньо пов'язані зі становленням української морської освіти. Авторами представлені окремі аспекти становлення морської освіти на різних етапах її розвитку і є основою для подальшого вивчення досвіду підготовки фахівців морської галузі.

Мета статті – висвітлити етапи становлення та розвитку морської освіти України у другій половині XX століття – початку XXI століття на основі історіографічного аналізу досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, наказів та постанов СРСР, архівних та опублікованих документів.

Виклад основного матеріалу. Грунтовний аналіз публікацій та досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, нормативних документів, наказів та постанов СРСР свідчить, що становлення та розвиток морської освіти в окреслений період поділяється на три етапи. Розкриємо їх більш детально.

На думку авторів (В. Кузін, В. Нікольський, О. Тимофеева) перший етап розвитку морської освіти знаходиться в межах 40-х – початку 60-х років XX століття. Передумови розвитку морської освіти у другій половині XX століття пов'язані, насамперед, із відновленням роботи професійно-технічних закладів освіти, розбудови морського флоту, будівництва портів, судноремонтних заводів після закінчення Великої Вітчизняної війни. 2 жовтня 1940 року Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про державні трудові резерви СРСР», згідно з яким у країні створювалося три типи навчальних закладів професійно-технічної освіти: ремісничі училища з 2-річним терміном навчання для підготовки кваліфікованих робітників, у тому числі – кваліфікованих робітників для морського і річкового транспорту; залізничні училища з 2-річним терміном навчання; школи фабрично-заводського навчання з 6-місячним терміном навчання по підготовці робочих масових професій [2, с. 305].

З 1944 року спеціальною програмою визначено початок будівництва нового танкерного флоту. На верфі м. Миколаєва спустили на воду перший танкер «Казбек» водотоннажністю 11800 т, а в 1961 році в Херсоні був готовий останній із серії танкер «Москальво». Усього було побудовано 67 суден, з них 60 було залишено на Чорному морі. Морський транспорт став головним видом транспорту в зовнішньоторговельних перевезеннях. У зв'язку з істотними технологічними новаціями виникла проблема нестачі кваліфікованих морських спеціалістів, тому в 1944 році Державний комітет оборони СРСР ухвалив Постанову № 5311 «Про заходи з підготовки командних кадрів морського флоту», згідно з якою розпочато реформу морської освіти, створення морехідних та вищих морехідних училищ [1, с. 9].

Держава взяла на себе повне матеріальне забезпечення всіх курсантів. Для курсантів було уведено спеціальний формений одяг і знаки розрізнення. Усе це відразу привернуло до них увагу молоді, й охочих вчитися в новостворених навчальних закладах профтехосвіти виявилось набагато більше, ніж було потрібно. Училищам були виділені спеціальні приміщення для навчально-виховної роботи, навчальних майстерень і гуртожитків.

Як зазначають В. Кузін, В. Нікольський, після Великої Вітчизняної війни в морських училищах навчальний процес був орієнтований, насамперед, на військово-морську підготовку, внутрішній розпорядок організований на підставах, прийнятих

у всіх військово-морських навчальних закладах. Усі навчальні дисципліни курсу було об'єднано в такі цикли:

- цикл військово-морської підготовки (морська практика; кораблеводіння; тактика і бойові засоби; військово-морська історія; військово-морська географія);
- загальноосвітній цикл (математика, алгебра, геометрія і тригонометрія, фізика, іноземна мова; російська мова – факультативно);
- цикл фізичної підготовки;
- цикл соціально-економічний [2, с. 305].

Другий етап розвитку та становлення морської освіти (кінець 60-тих – 1990 р.) пов'язаний зі вдосконаленням та реорганізацією професійно-технічних навчальних закладів. Зокрема, із ухваленням постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо поліпшення підготовки кваліфікованих робітників у навчальних закладах системи професійно-технічної освіти» (1969 р.) розпочалася поступова реорганізація морських училищ з метою вдосконалення якості підготовки фахівців з урахуванням вимог сучасного виробництва, науки, техніки, культури і перспектив їхнього розвитку [4, с. 5].

Відповідно до постанови правом на вступ у середні спеціальні навчальні заклади користувалися громадяни СРСР, які мали освіту в обсязі восьмирічної школи, а з окремих спеціальностей – в обсязі середньої загальноосвітньої школи. На денне навчання приймалися особи віком до 30 років, на вечірне і заочне навчання – без обмеження віку. Прийом у середніх спеціальних навчальних закладах проводився відповідно до правил, що затверджуються Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР [6, с. 58].

Як зазначається в протоколах засідань методичних об'єднань Херсонського судномеханічного технікуму ім. адмірала Ф. Ф. Ушакова, у зв'язку із ухваленням постанови (1969 р.) головними завданнями морського навчального закладу є підготовка кваліфікованих морських фахівців, які мають необхідні теоретичні знання і практичні навички за фахом, вихованих у дусі марксизму-ленінізму, радянського патріотизму, дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму [3, арк. 37].

О. Тимофеева, досліджуючи вплив освітніх реформ на підготовку морських спеціалістів, зазначає, що під впливом постанов і наказів СРСР у 60-70-ті роки ХХ століття в морських навчальних закладах особлива увага приділялася питанням економічної та правової підготовки курсантів, у тому числі – і на заняттях із спеціальних дисциплін. Викладачі економіки в морських навчальних закладах Херсонщини закріплювалися за спеціальностями та надавали практичну допомогу викладачам спецдисциплін щодо повного та якісного відображення економічних питань в освітньому процесі. Викладачі розробляли методики економічних розрахунків, якими користувалися курсанти під час роботи над курсовими проектами [5, с. 261].

У зазначений період функціювали морехідні школи (Євпаторійська, Жданівська (Маріупольська), Ізмаїльська, Миколаївська, та Одеська), середні навчальні заклади (Херсонське та Одеське училища), які готували курсантів за такими спеціальностями: судноводіння, експлуатація судових автоматизованих систем, радіотехнічна, механізаторська, електромеханічна, адміністративно-господарська служба [6, с. 58].

Аналіз наукових праць і досліджень показав, що в працях дослідників 80-90-х роках ХХ століття наголошується на критичному стані справ у системі морської освіти. Зокрема, у них зазначалося, що адміністративно-бюрократичні методи керівництва навчальною та науковою роботою вищої школи, інерційність процесу навчання підірвали престиж морської освіти, загальмували її розвиток. Увагу акцентували на зниженні якості освіти. Багато уваги приділялось також перебудові управління системою морською освіти, необхідності переходу до демократичних методів керівництва. Активно дискутувалися й розроблялися проблеми наукового обґрунтування вдосконалення підготовки кадрів у вищих, змісту навчання, його

демократизації, питання методичного забезпечення навчального процесу, тенденції у формуванні вимог до морських фахівців.

На третьому етапі розвитку та становлення морської освіти (1991 р. – початок ХХІ ст.) чітко простежується ідентичність процесів, що відбуваються в системах морської освіти та вищої професійної освіти. У 1991 році у зв'язку із політичними змінами були прийняті основні напрями перебудови вищої і середньої спеціальної освіти в країні та низка партійно-урядових постанов з вищої школи. У них підкреслювалося, що система освіти потребує докорінних змін та розвитку ініціативи в освітній діяльності. Визначалися заходи з демократизації і гуманізації освіти, запровадження варіативного і диференційованого навчання.

Аналіз літератури свідчить, що відповідно до тенденцій розвитку морської освіти в країні з кінця 90-х років почалася перебудова навчально-виховного процесу за такими напрямками:

- зміна навчальних планів з метою розширення загально-теоретичної і методичної підготовки курсантів;
- оновлення системи управління навчально-виховним процесом, для чого були розроблені критерії оцінки якості й ефективності роботи кафедр і факультетів;
- удосконалення графіків навчального процесу з метою скорочення аудиторних занять до 24-28 годин на тиждень;
- розробка положення про атестацію студентів у міжсесійний період;
- запровадження договірних умов підготовки фахівців;
- розробка кваліфікаційних характеристик другого покоління;
- активізація впровадження методів інформаційних технологій у навчальний процес (у багатьох морських навчальних закладах були створені лабораторії і кафедри з нових інформаційних технологій).

Висновки. Аналіз наукових публікацій і архівних документів показав, що морська освіта, пройшовши історичний шлях розвитку, стала потужним чинником підвищення освітнього і культурно-технічного рівня. Зокрема, на першому етапі (40-ті роки – 60-ті роки ХХ століття) відбувалося відновлення роботи морських навчальних закладів та перебудова морського флоту; на другому етапі (кінець 60-х – 1990 р.) здійснювалося вдосконалення та реорганізація професійно-технічних навчальних закладів; на третьому етапі (1991 р. – початок ХХІ ст.) встановлено відповідність тенденцій розвитку морської освіти та вищої професійної освіти в контексті удосконалення організації навчально-виховного процесу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в детальному розгляді впливу радянських реформ на становлення і розвиток морської освіти в 1944–1990 рр.

Список використаних джерел:

1. Веселов А. Очерки по истории среднего и низшего профтехобразования. Москва : Высшая школа, 1955. 435 с.
2. Кузин В., Никольский В. Военно-Морской флот СССР, 1945–1991: История создания послевоенного ВМФ СССР и возможный облик флота России. СПб. : Историческое Морское Общество, 1996. 614 с.
3. Протоколи засідань методичних об'єднань № 1–10 Херсонського судномеханічного технікуму ім. адмірала Ф. Ф. Ушакова, 1986 р. *Державний архів Херсонської області*. Ф. 2213. Оп. 7. Спр. 6. 109 арк.
4. Пузанов М., Терещенко Г. Очерки по истории профессионально-технического образования Украинской ССР. Киев : Вища школа, 1980. 232 с.
5. Тимофеева О. Історія морської освіти в Україні та сучасні наукові підходи до формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв. *Вісник національної академії Державної прикордонної служби України*. 2015. № 5. С. 261–266.
6. Ходаковський В. Ф. Історія морської освіти України. Херсонський державний морський інститут. Херсон : Олді-плюс, 2007. 323 с.

References:

1. Veselov, A. (1955). *Ocherky po ystoryy sredneho y nyzsheho proftekhobrazovaniya* [Essays on the history of vocational education of the Ukrainian SSR]. Moscow: Visshaia shkola [in Russian].
2. Kuzyn, V., & Nykolskyi, V. (1996). *Voенno-Morskoi flot SSSR, 1945-1991: Ystoriya sozdaniya poslevoennoho VMF SSSR y vozmozhnii oblyk flota Rossyy* [USSR Navy, 1945-1991: The history of the creation of the post-war Navy of the USSR and the possible appearance of the Russian fleet]. St. Petersburg: Ystorycheskoe Morskoe Obshchestvo [in Russian].
3. Protokoly zasidan metodychnykh obiednan № 1–10 Khersonskoho sudnomekhanichnoho tekhnikumu im. admiralа Ushakova, 1986 r. [Minutes of meetings of methodical associations No 1–10 of Kherson Admiral Ushakov Ship Mechanical Technical School, 1986]. Fund 2213. Inventory 7. File 6. State Archive of Kherson region, Kherson [in Russian].
4. Puzanov, M., & Tereschenko, G. (1980). *Ocherki po istorii professionalno-tehnicheskogo obrazovaniya Ukrainiskoy SSR* [Essays on the history of vocational education of the Ukrainian SSR]. Kiev: Vischa shkola [in Russian].
5. Timofeeva, O. (2005). Istoriya morskoyi osvity v Ukrayini ta suchasni naukovi pidhodi do formuvannya sotsialno-komunikativnoyi kompetentnosti maybutnih sudnovodiyiv [History of maritime education in Ukraine and modern scientific approaches to the formation of social and communicative competence of future navigators]. *Visnik natsionalnyi akademiyi Derzhavnoyi prikordonnoyi sluzhbi Ukrayini*, 5, 261–266 [in Ukrainian].
6. Khodakovskiy, V. F. (2007). *Istoriia morskoi osvity Ukrainy. Kherson derzhavnii morskii institute* [History of maritime education in Ukraine. Kherson State maritime institute]. Kherson: Oldi-plius [in Ukrainian].

Zhorova I. Y.,

orcid.org/0000-0003-4304-4962

**STAGES OF UKRAINIAN MARITIME EDUCATION DEVELOPMENT
IN THE SECOND HALF OF XX – THE BEGINNING OF XXI CENTURY**

The article highlights the main stages of Ukrainian maritime education development in the second half of the XX century – early XXI century. A historical analysis of publications and researches, regulations, orders and decrees of the USSR showed that the formation and development of maritime education in the specified period is divided into three stages. The first stage (40s – 60s of the XX century) is described, which is connected with the restoration of the work of maritime educational institutions, the restructuring of the navy fleet. It was found that the second stage (late 60's – 1990) is associated with the improvement and reorganization of vocational schools. The analysis of archival documents showed that the main tasks of the maritime school are to train qualified maritime specialists who have the necessary theoretical knowledge and practical skills, educated in the spirit of Marxism-Leninism, Soviet patriotism, friendship of peoples and proletarian internationalism. It was found that at the third stage (1991 – the beginning of the XXI century) the identity of the processes taking place in the system of maritime education and higher professional education is clearly traced. Analysis of the literature showed that in accordance with the trends of maritime education in the country since the late 90's began the restructuring of the educational process, which was carried out in the following areas: change of curricula to expand the general theoretical and methodological training of cadets; the management system of the educational process was improved, for assessing the quality and efficiency of departments and faculties were developed; improving the schedules of the educational process in order to reduce classroom hours to 24–28 hours per week; provisions on attestation of students in the intersessional period were developed; contractual conditions for training were introduced; qualification characteristics of the second generation were developed; methods of information technologies are actively introduced in the educational process.

Key words: stages of formation, maritime education, vocational education, regulations, cadets, naval schools, navy, prerequisites.

Дата надходження статті: 21.01.2020 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Рябуха І. М.